

**ULUSLARARASI GİRESUN VE DOĞU KARADENİZ
SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU**

09 - 11 Ekim 2008

**BİLDİRİLER
I**



**ULUSLARARASI GİRESUN VE DOĞU KARADENİZ
SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU**

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Halit ÇAL / Prof. Dr. Necati DEMİR
Prof. Dr. Feridun EMECEN / Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Yayına Hazırlık
Gazanfer İLTAR

Belge Araştırma
Mehmet FATSA

İmla ve Tashih
Mustafa AÇA - Selcan Alperay KAŞLI - Ali Rıza YAĞLI

Sempozyum Fotoğrafları
Yafez KILIÇ - Hulusi GÜLEÇ- Tolunay KURDOĞLU

Tasarım ve Uygulama
Gökalp KABACAOĞLU - Serhat KABASAKALOĞLU

Baskı ve Cilt
Önder Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel: 0 312 418 94 10 ANKARA

ISBN: 978-975-94723-6-8

Ankara 2009

Kitabın telif hakları Giresun Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz,
çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

GİRESUN BELEDİYESİ
Tel: 0454 216 10 50
www.giresun.bel.tr

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

Mehmet FATSA
Araştırmacı yazar

Anadolu'da Selçuklular tarafından uçlarda iskân edilen Türkmen aşiretleri, liderleri idaresinde Hıristiyanlarla sürekli bir mücadele halinde olmuşlardır. Bu mücadelenin iki cephe halinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri batıda Bizans'a karşı, diğeri kuzey Anadolu'da Pontus'a karşıdır. Birinci cephe Fuat Köprülü tarafından esaslı şekilde incelenmişken, ikinci cephede yaşananlara dair köklü çalışmalar henüz yapılabilmemiş değildir. Hâlbuki Türk tarihinin temel klasiği olan Dede Korkut hikâyeleri, Kuzeydoğu Anadolu'da Rumlar ve Gürcülerle çarpışan, din uğruna canını feda eden gazilerin, dervişlerin masal olmuş tarihlerini ihtiva etmektedir¹. Doğuda Artvin'den başlayarak batıda Erbaa ovasına kadar uzanan, Kelkit nehrinin yukarı kısmı ile Çoruh nehrinin orta ve yukarı havzasını teşkil eden alanın İslamlaşmasına katkıda bulunan dervişlerin kolonizasyon faaliyetleri araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Zira bölgenin tarihi, Anadolu'nun başka yerlerinden farklı bir gelişme takip etmiş; Türkmen gruplar içinde yer alan misyoner dervişlerin yüz yıllara yayılan ilginç yöntemleri ile demografik yapı değişikliğe uğratılmıştır. Bir nevi sızma harekâtı olan bu süreç nedeniyledir ki, Osmanlı idaresinin kurulduğu 15.yüzyılın ikinci yarısına kadar en az yüz yıllık bir süre muhtelif boy beylerince bölgede derebeylikler içinde küçük zaviyeler kurulmuş ve böylece bölge devlet idaresinin kurulmasına elverişli hale getirilmiştir.

Ömer Lütfi Barkan tarafından, ilk defa bilimsel konsepte uygun olarak ele alınan, köy ve mezra gibi sosyal yaşamın çekirdeğini teşkil etmeleri yönüyle *kolonizatör* imlasiyle anılan bu unsurlara, bölge içinde en fazla

¹ Mevlüt Oğuz, "Taceddin Oğulları", A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.IV, Sayı 5, Kasım-Aralık 1948, s. 470

Bayburt, Gümüşhane, Niksar, Ordu ve Giresun'u kapsayan yörede rastlanır. Etnik yapısının farklı oluşu nedeni ile Artvin, Rize ve Trabzon civarında, incelediğimiz türden kayıtlara vergi defterlerinde aynı oranda rastlanmaz².

Söz konusu bu dinî unsurları içinde barındıran Karadeniz uç bölgesi Türkmenlerinin sosyoekonomik durumlarını izleyebileceğimiz en önemli kaynak kuşkusuz tahrir defterleridir. 16. yüzyılın başlarında yapılmış olan tahrirlerde Doğu Karadeniz Bölgesi sancak esasına göre yapılandırılmıştır. Bugünkü sınırlar ile tam olarak örtüşmese de bölge *Karahisar-ı Şarki, Canik, Trabzon ve Bayburt* livası adıyla dört önemli sancak içinde mütalaa edilmiştir. Hicri 937'de yazımı tamamlanmış olan Muhasebe Defterinde, incelediğimiz bölge kapsamında toplam 81 zaviye kayda girmiştir. Bunlardan 13 adedi Karahisar-ı Şarki içinde; 13 adedi Canik Vilayeti'nin doğu sınırında; 10 adedi Trabzon sancağı ve 45 adedi ise Bayburt sancağı içinde kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.

Osmanlı'nın bölgeyi yönetimine katmasından önce Oğuzların Çepni boyuna bağlı uç beyleri, emri altındaki kabileler ile Çoruh-Kelkit vadisi içinde çeşitli yerleri iskân ederken; aralarında bulunan çok sayıda derviş de, pek tercih edilmeyen dağ başlarına, kuytu, güvensiz ve ıssız yerlere zaviyeler, camiler ve medreseler kurarak buraları şenlendirmiş ve hatta bazen civarın merkezi haline getirmişlerdir. Ayrıca atıl yerleri tarımsal üretime açarak kırsal yaşamı örgütlemişlerdir. Böylece Osmanlı idaresinin kurulmasından çok önce bölgenin demografisi şekillenmiş, köy ve mezralar ile kırsal yaşam Osmanlı taşra teşkilatına hazır hale gelmiştir.

Bu çalışmada, bölge ile ilgili tahrir defterlerinde sıkça rastlanan Türk dervişlerinden en fazla etkinliği görülenleri inceleyerek somut bir sonuç elde etmeye çalışacağız. Söz konusu dervişlerden ilki Çoruh-Kelkit Vadisi'nin doğu kısmında etkili olan Ahi Emir Ahmet Zengâni, diğeri aynı vadinin batısında Hacı Mehmet el-Evhadi yani Niksarlı Ahi Pehlivan, üçüncüsü ise Karadeniz dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında Yağlıdere Vadisi'nde zaviyesi olan Ahiçukurlu Hacı Abdullah Halife'dir. Bu üç zaviyenin ortak özelliği, Ahi ekolüne bağlı olması ve belgelerde *Dâr-ı Sülaha* imlâsıyla anılan³ bir çeşit kültür evleri kurarak İslamlaşma-Türkleşme sürecine öncülük etmeleridir. Söz konusu bu zaviyeleri incelemeye geçmeden önce Ahilik hakkında birkaç kelam etmek faydalı olacaktır:

Arapçada "kardeşim" anlamına gelen "ahi" ile Türkçede cömert demek olan "akı" kelimelerine isnat edilen Ahiliğin manevi unsurları cömertlik, başkalarına yardım etmek, şefkat, doğru sözlülük, misafirperverlik,

² Trabzon ilinde Ahiliğin izlerine ilişkin Esnaf Odaları tarafından, Ahi Evran Dede etrafında bir çalışma yaptırılmışsa da, bu çalışma Ahiliği anlatmanın haricinde, Ahi Evran Dede ile ilgili somut bir bilgi sunmamaktadır. bkz. Yaşar Bıyıklı-Abdulrıza Turan, *Ahilik Teşkilatı ve Trabzon'daki İzleri*, Trabzon 2007

³ "Dâr-ı Sülhâ", kavramı Bahaeddin Yediyıldız tarafından Ahi Pehlivan ile ilgili bir makale içinde tespit edilmiş ve kullanılmıştır. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Tarihinden İzler*, İstanbul 2000, s. 133

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

karşılıksız iyilik, komşu hakkına titizlik ve âlimler ile ünsiyet oluşturmak gibi iyi davranışları özendirici, kötülüklerden sakındırıcı ilkeler şeklinde özetlenebilir. Anayasası *fütüvvetnâmeler* olan Ahiliğin dinî yönü kadar meslekî boyutu da dikkat çekmektedir. Modern çağda nasıl ki meslek örgütleri, odalar kurulmuşsa Selçuklu ve Osmanlı döneminde de toplumun belli kesimlerinin bağlı olduğu kurumun adı Ahilik olmuştur⁴.

Kökleri Ortaasya Türk kültürüne ve İslam akidesine dayanan Ahi hareketi Anadolu'da ilk defa Evhadüddin Kirmanî tarafından kurulmuş ve Kırşehir'de Nasrüddin Ahi Evran tarafından kurumsal hale getirilmiştir. Bu iki liderden başka Anadolu'nun her köşesinde irili ufaklı hanikâhlar ve tesis edilen zaviyeler sayesinde çok sayıda kanaat önderi yetiştirilmiştir. İşte Moğol işgaline karşı Anadolu halkının direncini artıran Ahi liderleri, bir taraftan da devlet otoritesinin zayıfladığı yahut kurulumadığı memleketlerde İslamlaşma sürecine ve Türk iskânına da öncülük etmişlerdir. Biz bu tebliğimizde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde üç önemli Ahi lideri etrafında meydana gelen kültürel dönüşüm sürecine dikkat çekmeye çalışacağız.

A-Hacı Mehmet el-Evhadî/Ahi Pehlivan (Niksar/Tokat)

1530 tarihi itibarıyla, Niksar kasabasında ikisi gayrimüslimlerin, 14'ü Müslümanların oturduğu toplam 16 mahalle bulunmaktadır. Bunlardan Melik Danişment Mahallesi, Ahi Şahin Mahallesi ve Ahi Pehlivan Mahallesi birer zaviye etrafında şekillenmiş, gelişmiştir. Ahilerin kurduğu mahallelerin her biri 14'er hane, Melik Danişment Mahallesi ise 6 hanedir. Ayrıca kasaba içinde 4 adet zaviyenin varlığına işaret edilmektedir. Bunlar Ahi Şahin zaviyesi, Melik Danişment zaviyesi, Hanikâh ve Ahi Pehlivan zaviyesidir. Müslüman mahalleler içinde birer cami veya mescit olduğu anlaşılmaktadır⁵. Hakkında fazla bilgi verilmeyen Ahi Şahin zaviyesi Ermenhoz ve Murat Şeyh köylerinden elde edilen 1215 akçe vergi geliri ile kasabada bulunan bir adet debbağ haneden 150 akçe alarak harcamaları için kullanmaya yetkili kılınmıştır. Aynı yörede faaliyet gösterdiği anlaşılan Ahi Mustafa ve Ahi Nahcivan adlı iki ayrı zaviye hakkında ise fazla bilgi verilmemiştir⁶. Niksar yöresinde kayda değer asıl önemli zaviye ise Ahi Pehlivan tarafından tesis edilen Dâr-ı Sülaha'dır.

Ahi Pehlivan hakkında ilk esaslı çalışma Bahaeddin Yediöldüz tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada yörenin en eski vakıflarından olan

⁴ Bkz. Bkz. M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, TBY, Ankara 2002, s. 59

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defteri. No: 387, s. 528, 547; Melik Danişment zaviyesi 12 haneli Çirhor köyünden 906 akçe, Kuru köprü köyünden 420 akçe, Kuru köyden 180 akçe ve Rodik köyünden 1828 akçe tasarruf etme imtiyazına sahiptir. Bkz. TTD. 387, s. 547-553, 558, 560

⁶ 1530'da Karaağaç köyünün 915 akçelik malikâne geliri Nahcivan zaviyesine tahsis edilmiştir. BOA, TTD. 387, s. 530, 552, 553-554, 555

Ahi Pehlivan vakfiyesinin tarihi 723/1323 olarak tespit edilmiřtir⁷. Vakfiye metninden anlaşıldığına göre Ahi Pehlivan, vakfiyenin yazıldığı 1323 tarihinde hayattadır. Haysiyet sahibi ve cömert kişilerin kendisi ile övündüğü bu zatın *evhadf* nispetini kullanma nedeni ise tam olarak belirlenememiřtir⁸.

Ahi Pehlivan'ın *salih kişilerin evi* anlamına gelen *Dar-ı Slahâ* adını verdiği sosyal tesisleri, cami, medrese, hamam, zaviye ve hücrelerden oluşmaktadır. Niksar'da ve Ordu Mesudiye'nin Yavadı köyünde kurduğu sosyal tesislerin binaları *şeyh efendinin, tarikatın adabı ile edeplenen sofilerin ve İslam dininin emirlerine itaat edenlerin ikametine mahsus kılınmıştır*. Oldukça zengin biri olduğu nakledilen Ahi Pehlivan'ın yaşadığı yıllar, Moğol işgalinin verdiği ağır tahribat altında kalan Anadolu halkının manevî desteğe muhtaç olduğu karamsar yıllardır. Ama onu halkın gözünde yücelten asıl neden, 1289'da yaşanan sel felaketinin tahrip ettiği Niksar'da imar faaliyetine öncülük etmesidir⁹.

Ahi Pehlivan'ının kurduğu müesseselerin bina ve gelir kaynaklarını tarım işletmeleri, ticari kuruluşlar ve meskenler olmak üzere üç kısıma ayırmak mümkündür. Tarımla ilgili olanlar arasında Kirtanos köyünün malikâne hissesinin tamamı; Eydikli ve Cend köylerinin vergilerinin yarısı; biri Niksar'ın Kadı Mehmet nahiyesinde, ikisi Fnn köyünde olmak üzere üç tarla; muhtelif bağlar, şehir dışında inşa edilmiş pirinç ambarı ile bir değirmen ve aynı yerde muhtelif hücreler bulunmaktadır. Vakfın gelirini teşkil eden ikinci kategori ise çeşitli adlar ile anılan bahçeler ve kasaba içinde üç dükkân ile iki han ve onlara bitişik dükkânlardan oluřmaktadır¹⁰. Böylece Ahi Pehlivan bir yandan tarım işletmelerinden elde ettiği gelirleri sosyal yardımlaşma amacıyla kurumsallaştırırken, diğer yandan da şehrin ticari faaliyetine doğrudan katkı sağlamıştır.

Niksar dışında, şimdi Ordu Mesudiye ilçesine bağlı Yavadı ile İspanza mezraları da Ahi Pehlivan zaviyesine gelir yazılmıştır. Ancak buradan elde edilen gelirler Yavadı'da Ahi Pehlivan tarafından yaptırılan caminin giderleri için kullanılmıřtır¹¹. Yine yörede Kişifaldaca ve Zile köylerinin malikâne hisseleri de bu camiye gelir yazılmıştır. Yavadı'da bahse konu zaviyenin bir şubesi var mıydı, bunu bilemiyoruz. Ancak konuyu inceleyen Bahaeddin Yediylz, "*bazı belgelerde Ahi Pehlivan'ın buradaki vakfı için meşihat, tevliyet, hitabet ve imamet, te'zin ve rugan-ı şem hasır-ı cihetlerine tahsisat*

⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Arapça Metin için bkz. Defter 581/II, s. 298-299; Tercüme metin için bkz. Defter 1967, s. 361-365

⁸ B. Yediylz, a.g.a, s. 133

⁹ B. Yediylz, a.g.a, s. 136

¹⁰ BOA, TTD.387, s. 531, 547, 547,552, 554, 5556; B. Yediylz, a.g.a, s. 137

¹¹ BOA, TTD. 557, s. 22; Sultan II. Selim döneminde (1566-1574) yapılmış olan vakıf kayıtlarında Yavadı köyü İskefirs kazası kapsamında ele alınmıştır. Bu tarihte köydeki Ahi Pehlivan zaviyesinin başında yönetici (meşihat ve tevliyet) olarak Dervif Hüseyin oğlu Seydi Ali ile Hdâverdi ve Pir Satılmış adlı kişilerin bulunduğu ifade edilmiştir. (bkz. TTD. 557, s. 22)

ayrıldığı” beyan ederek burada bir Ahi zaviyesinin bulunabileceğini ifade eder¹².

1455 tarihli kayıtlarda iki caba hanenin oturduğu İspansa'nın malikâne gelirleri ile altı mükellef reâyâ bir müselleme ve dört de muaf kişinin oturduğu Yavadı mezasının malikâne hisseleri vakfa gelir kaydedilmiş gözükmektedir. Bu vakıf yer ve binalardan ne kadar gelir sağlandığını bilemiyoruz. Ancak devrin şartlarında çevrede bulunan diğer zaviyelere oranla bu kurumun az sayılamayacak ölçüde bir mal varlığına sahip olduğu açıkça belli olmaktadır.

Bu tarihte Yavadı'da oturan muaf kişiler Şahmelik oğlu Yusuf, Hacı Sungur oğlu Şeyh Hasan ve kardeşi Şeyh Hasun ile Firuz oğlu Yusuf yarım çiftlik sahibi varlıklı kişilerdir¹³. Bu kişilerin Ahi Pehlivan ile manevi veya zürri anlamda bir bağı var mıdır, bunu bilemiyoruz. Ancak onun kurduğu müesseselerin başında ahfadından, 1613'de Niksar'da meskûn Mustafa adlı bir kişi bulunmaktadır¹⁴.

Ahi Pehlivan'dan ayrı olarak Niksar ve Sonisa yöresinde başka Türk dervişlerinin de faaliyet içinde olduğu görülmektedir. Bunlardan Ahi Şahin, Ahi Mustafa ve Ahi Nahcivan zaviyelerinin de aynı yüzyıllar içinde kolonizasyon faaliyetine katıldıklarını; kurdukları cami, medrese, köprü, imaret ve suyuolları ile köy ve kasabaların imarına katkı sağladıklarını ifade etmek gerekmektedir¹⁵.

B-Ahiçukurlu Hacı Abdullah Halife(Yağlıdere/Giresun)

16.yüzyılda Trabzon sancağına bağlı Kürtün kazası olarak teşkilatlandırılmış idari ünite içindeki nahiyelerden biri olan Yağlıdere nahiyesi bu zaviyenin faaliyet alanıdır. Kasım Halifenin kurduğu bu zaviyeyi, Trabzon sancağı içinde en etkin Ahi kurumu olarak görmek mümkündür. Hacı Abdullah Halife'nin babası Kasım Halife tarafından, Trabzon'un fethinden sonra kurulduğu anlaşılan bu zaviye asıl etkinliğini Abdullah Halife zamanında göstermiştir. Söz konusu zaviye Yağlıdere ilçesine bağlı Ahiçukuru (Tekke) denilen yerde kurulmuş; çevresindeki Harava, Kızıllar, Hisarcık ve Tohumluk köyleri de zaviyeye gelir yazılmıştır.

Faruk Sümer'in 1486 tarihli tahrir defterine dayalı olarak yaptığı tespitler, bu konuda ulaşılabilecek en eski bilgilerdir¹⁶. Sümer'in, yaptığı transkripsiyon şöyledir:

¹² Yediyıldız, Yavadı'da bu eserlerden maalesef bir iz kalmadığını haber verir. (bkz. B.Yediyıldız, a.g.e, s. 141)

¹³ B.Yediyıldız-Ü.Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları-I (1455 Tarihli Tahrir Defteri)*, TTT, Ankara 1992, s. 333-340; Bunlardan Şeyh Hasan müezzin kaydedilmiştir. 1485'de ise bu mezrada 13 nefer oturmaktadır. Bu tarihte müezzinlik görevi Hacı Mahmut oğlu Ali'ye verilmiş, Hacı Sungur oğlu Şeyh Hasan ise caba mükellef yazılmıştır. (OYTK-II, s. 73)

¹⁴ B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları*, s. 143

¹⁵ BOA, TTD. 387, s. 528,547, 548, 552, 553

¹⁶ Bu defterin aslını inceleme imkânımız olmamıştır. Ancak merhum F. Sümer'in yaptığı incelemeye dayalı olarak yayınladığı *Çepniler* adlı eseri, bize bu konuda önemli ipuçları sağlamıştır.

"*Vakf-ı tekke-i Kasım Halife. Abdullah veled-i Kasım Halife, mezbur tekkeye müderris ve hatip ve imam ve müezzin olup müdâm padişahın devam-ı devletinin duasına meşgul ola, 11 nefer*"¹⁷

Anlaşıldığına göre, II. Bayezid'in hükümdarlığının ilk yıllarında Ahiçukuru köyü, Kasım Halife'nin kurduğu zaviyeye gelir kaydedilmiş ve köyde yaşayan 11 kişi arasından bazıları, bu zaviyenin kapsamında bulunan medreseye müderris, bazıları hatip, imam ve müezzin olarak yazılmışlardır. Adını bu 11 kişilik derviş grubundan alan köyde, Kasım Halife tarafından zaviye, medrese ve bir de cami kurulmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki oğlu Abdullah ile birlikte anılan Kasım Halife 1486'da hayattadır¹⁸. 1515 tarihli defterde, artık zaviyenin başında Hacı Abdullah Halifenin bulunduğu ifade edilmektedir. Ondan bahseden söz konusu kayıt şöyledir:

"*Hacı Abdullah Halife sâlih, mütedeyyin, vâiz ve nâsîh kimesne olup, mezkûr karyeyi vakfiyet üzere tasarruf edüp, öşür ve rûsûm vermeyüp âyendeye ve evendeye hizmet etdüğü sebepten ber karar-ı sâbık-ı emr-i âli mucibince mukarrer kılınup öşür, rûsûm talep olunmaya deyü defter-i cedid-i sultânîye kayıt olundu*"¹⁹

Öyle anlaşılmaktadır ki Hacı Abdullah Halife, yaşadığı Ahiçukuru köyündeki zaviye yapılarından olan camide çevreden gelen halka vaaz u nasihat etmenin yanında sahip olduğu züht yaşamı ile de çevresine örnektir. Ayrıca gelen-geçenlere, yolda kalmışlara, kurduğu imarette yemek ikram edilmektedir. Bahsi geçen bu iki vergi kaydında, Harava köyü halkının vergiden muaf tutulduğu, Şehzâde Selim'in Trabzon'da vali iken annesi Gülbahar Hatun'un bu tekkeye vakıf tahsis ettiği ifade edilmektedir²⁰.

1515 yılında yapılan bu kayıtlara göre vakfa konu olan yerler Ahiçukuru ve Harava köyleridir. Ancak çevrede bulunan başka köylerin de vakıf kaydı yapılmıştır. Bunlardan Hisarcık ile ilgili olarak "*raiyyet buyurulan köyün muafları ve müsellemleri 9 nefer, 480 hâsıl*" denildikten sonra "*vakıf şûd*" kaydı yapılmıştır. Kızıllar ile ilgili olarak ise "*Karye-i Kızıllar, vakf-ı Câmî-i Eşter Bey an mir-i Çepniyân*" ifadesine yer verilmiştir²¹.

¹⁷ F. Sümer, *Çepniler*, s.57

¹⁸ Halkın anlattıklarına göre, Kasım Halifenin babasının adı Abdullah'tır. Torunlara dede adının verilmesi geleneğine uygun düşen bu tevatürü doğrulayacak yazılı bir kaynağa ulaşabilmiş değiliz. Türkmen akınlarının güney-kuzey istikametinden olduğu düşünülürse Hacı Abdullah Halifenin cediti Şebinkarahisar-Alucra taraflarından Çakrak yaylası üzerinden bu bölgeye gelmiş, bir nevi Uç bölgesi Ahi dervişleri olmalıdır. Nitekim bu dönemde Şebinkarahisar hâkimi Şeyh Hasan ve Erzincan-Şebinkarahisar hâkimi Ahi Ayna Bey'in, Doğu Karadeniz bölgesine yönelik askeri faaliyetleri idare ettiğini, Gürcistan ve Trabzon Komnenoslar üzerine akınlarda bulunduğu Trabzon sarayı tarihçisi Panaretos'un nakillerinden çıkarmak mümkündür. (Bkz. Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-II*, (Ankara 1989), s. 250-251) Hacı Abdullah Halife'nin ceditini bu dönemin Uç faaliyetleri içinde aramak gerekebilir.

¹⁹ BOA, TTD, 52, s. 716

²⁰ BOA, TTD, 52, s. 716; 288, s. 585-588

²¹ BOA, TTD, 288, s. 585

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHI'LER VE DÂR-I SULEHÂLAR

1530 yılında Hacı Abdullah Halife zaviyesi vakfına konu olan iki köy vardır: Bunlar tekkenin merkezi olan Ahiçukuru ve şimdi *Tuğlacık* diye anılan Harava köyleridir. Ahiçukuru 630 akçe vergi geliri olan dokuz haneli küçük bir yerleşim alanıdır. Burada yaşayanların Hacı Abdullah Halifenin yakın akrabaları ve hizmetkârları şeklinde kaydedildikleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden tahrirde köyün tüm gelirleri Hacı Abdullah Halife vakfına tahsis edilmiştir. Yani köyün tüm arazileri vakıf malikâne olarak yazılmıştır. Burasının daha önce de "*vakf-ı tekke-i Kasım Halife*" imlasıyla, babası üzerine kaydedildiğini biliyoruz.

Harava köyüne gelince: Yöreyle ilişkin ilk tahriri inceleyen Faruk Sümer, 1486 tarihli köyler içinde Harava köyünden bahsetmemiştir. Büyük ihtimalle burası 1486 yılında meskûn mahal değildir. Nitekim yukarıda naklettiğimiz vergi kaydında Harava'nın, Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği sırasında, babası II. Bayezit'in da onayı ile zaviyeye tahsis edildiği ifade edilmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, önceleri Kasım Halifenin, daha sonra da oğlu Abdullah Halifenin lideri olduğu Ahi cemaatine mensup aileler buraya gelip yerleşmişlerdir.

Söz konusu vakfın tasarruf alanının sonraki yüzyıllarda yapılan tahsisler ile genişlediği anlaşılmaktadır. 1543'te vefat ettiği anlaşılan²² Hacı Abdullah Halifenin, bu tarihten sonra yerine kimlerin geçtiği konusunda elde bulunan en somut materyal 1554 tarihli mufassal defterdir. Bu defterde, zaviye ile ilgili önemli ayrıntılar bulunmaktadır. Bahse konu tahrirden anlaşıldığı kadarıyla Abdullah Halifenin oğulları *Muharrem Şeyh, Nurullah Şeyh, Mazhar ve Münevver* adı ile anılan kimselerdir. Bu tarihte Muharrem'in oğullarından olan ve amcasının adını taşıyan Nurullah, zaviyenin şeyhidir. Bir yıllık vergi gelirleri toplamı muhtelif miktarda akçe olan *Harava, Hisarcık, Ahiçukuru, İrfan Çukuru, Koz-bükü, Tohumluk ve Uzgur* gibi yerler, bu zaviyenin vakfına gelir yazılmıştır²³. Daha önceki defterlerde de kaydedilmiş olan ayrıcalıklar ve zaviyenin Sultan Bayezid, Yavuz Sultan Selim ile olan ilişkileri bu tarihte de teyit edilmiştir²⁴.

Temel görevi *âyende ve revendeye hizmet* olduğu ifade edilen zaviyeye, Yavuz Sultan Selim Trabzon'da vali iken *hükm-ü şerif* ile yani berat vererek vakıflar tahsis edilmiş, vakfın hukuki durumu daha sonraki tahrirlerde de aynen korunmuştur. Tahrirlerde ve vakfiyede yer alan ifadelere bakarak, tahsis edilen köylerin *temlik vakıf* statüsü taşıdığını ileri sürmek mümkündür. Zira memleketin imarı, şenlendirilmesi ve gayrimüslimler arasında dinin tebliğ edilmesi için, bu tür zaviyelere çiftlikler temlik edildiği bilinen bir konudur²⁵.

²² 1876 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde "Tekke karyesinde Şeyh Hacı Abdullah Hazretleri metfun ve vefatı dokuz yüz elli senesi olup, hayatında iskân eylemiş olduğu hanesi el-ân müceddeten inşa olunmuş gibi mevcuttur" ifadesine yer verilir. Bkz. TVS. C. 8, s.306

²³ BOA, TTD. 288, s.585-588

²⁴ BOA, TTD. 288, s.586; Ahiçukuru, vakıf kayıtlarında bazen İrfan Çukuru diye de anılmıştır. Bkz. Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Vakıf Fihristi, Esas No: 155/915

²⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, c.12/1, s.296

Hacı Abdullah Halife zaviyesi hakkında bize bilgi sunan temel materyallerden biri de, aslı vakıf mirasçıları elinde bulunan Kanuni tuğralı vakfiye senedir²⁶. Bahse konu vakfiye yaklaşık iki metre uzunluğunda ve yarım metre eninde dövülmüş kâğıt²⁷ üzerine siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Vakfiye Osmanlı yazı çeşitlerinden sülüs, ta'lik ve tevkî'i ile yazılmış olup, yazıların haricinde yer alan nakışlar, dinî mahiyette olan vakfiye ile tam bir uyum içindedir. Ayrıca vakfiyede altın yaldızla yazılmış olan *Süleyman Han* yazısı ile "yevme lâ yenfe'u melûn velâ benûn illâ men etallahe bi kalbin selim" lafızlı ayet-i kerime yazısı vakfiyeye ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Vakfiye metninin üst kısmında, tuğranın hemen altında *hüve hasbiyy* diye başlayan, Anadolu kazaskeri Mehmet Rumi'ye ait bir de haşiye vardır²⁸.

Bu belgeden anlaşıldığına göre vakfiye, 1544 yılı Şubat ayında, Kazasker Mehmet Efendi tarafından tasdik edilmiştir. Zaviyenin Şehzade Selim'in Trabzon valiliği sırasında, temliklerinin ve öneminin artırıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyede Kanuni'yi öven bölümden sonra şu ifadelere yer verilmektedir:

*"Trabzon sancağında Kürtün kazasının Yağlıdere nahiyesine bağlı olan Hisarcık karyesinde, rahmetli Hacı Halifenin yaptırmış olduğu zaviyeyi şer'i olarak vakf, geçerli olarak habs ve gönül rızasıyla sadaka edip, keyfiyeti fasih bir dille ikrar, sarih bir ifade ile tahrir ve bu vakfi rızâen kabul ve burada yazılı olan şekilde iki yönden sahih ve iki yönden şer'i olarak ve yazılı rivâyetler dairesinde (Osmanlı) Sultanlarının vakıf kanununa göre, onun tarafından düzenlenmiş bulunmaktadır. Orada, gelen ve geçen yolculara yemek verilecek; büyük ve küçük herkese aynı derecede itibar ve riâyet gösterilecektir. Hiçbir yerde bu kurala ters durumlara girilmeyecektir."*²⁹

Bu ifadelere bakarak detaya ilişkin çok fazla yorum yapmak mümkün değildir. Ancak yukarıda zikrettiğimiz belgelerin içeriğine baktığımızda söz konusu zaviyenin yönetiminin, Hacı Abdullah Halifeye verildiği; daha önceleri Türk iskânı/kolonizasyonu için kurulmuş olsa bile Yavuz'un valiliği döneminde zaviyenin görev alanının genişlediği ve giderek kırsalda çok amaçlı hizmet veren bir kuruma dönüştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim hizmetlerin artmasına bağlı olarak Ahiçukuru'ndan başka Tohumluk, Hisarcık gibi köyler, mezra ve bahçeler tahsis edildiği defterlerde ifade

²⁶ Hacı Abdullah Halife zaviyesine II. Beyazıt'ın vakıf tahsis ettiği 1530 tarihli defterde nakledilmektedir. II. Bayezid tuğralı vakfiye, vakıf mirasçısı köylülerin anlattıklarına göre köye gelen bir yüzbaşı tarafından müzeye teslim edilmek vaadiyle alınmış, ancak bu kıymetli tarihi vesika müzeye teslim edilmemiş kaybedilmiştir. Kanuni tuğralı Vakıf için bkz. BOA, EVD, dosya -1/ 23.622

²⁷ Naci Yüngül, "Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi", Vakıflar Dergisi, c. XV, (Ankara 1982), s.101-106

²⁸ N. Yüngül, a.g.m, s.102; Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Mükerrer Fihrist Defteri, No.2274, s.26

²⁹ Naci Yüngül, a.g.m, s. 104

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

edilmektedir. Anlaşılan o ki, Kanuni tuğralı vakfiyenin tanzimi, bahse konu tekkenin kuruluşundan çok sonra olmuştur. 1522 yılında tekkeye tapu tahsisi yapılmıştır³⁰. Yavuz Sultan Selim Trabzon'dan ayrılp tahta oturduktan sonra, zaviyenin statüsünü Akçaabat'tan Terme'ye kadar uzanan sahada faal olan annesi Gülbahar Hatun vakfına bağlamış ve tekkeye gelir getiren köy sayısını da artırmıştır³¹.

Bu zaviyeye tahsis edilen mülklerin mutasarrıfı kişiler giderek, dinî feodalizme örnek oluşturmuşlardır. Bunu konuyla ilgili fermanlar ve mahkeme kayıtlarından izlemek mümkün olmaktadır³². 1725 tarihinde Şeyh Hasan'ın vefatı ile yerine oğulları Abdullah, Ali ve İbrahim adlı kişiler zaviyedâr olarak kaydedilmişlerdir³³. 1740 tarihinde Şeyh Molla Mustafa vefat etmiş, yerine oğlu Şeyh Hüseyin geçmiştir³⁴. 1772 tarihinde Harava ve Tohumluk köylerinde bulunan vakıf yerlerin mutasarrıfları olan Şeyh İbrahim, Şeyh Mehmet ve Şeyh Sıddık adından bahsedilmektedir. Bunlardan ilk ikisi, bahsi geçen *evlâdiyet vakfından* kendilerine düşen hisselerini, beyan edilmeyen bir nedenle Şeyh Sıddık'a devretmişlerdir. 1787'de Hacı Abdullah Halife Camii imamı Şeyh Mehmet vefat etmiştir³⁵.

Görüldüğü gibi giderek zaviye kuruluş amacının çok dışına çıkmış, vakfı kuran dervişin soyundan gelenlerin sadece din hizmetini yerine getirmeleri karşılığında vakfa konu olan mülkleri tasarruf etmeye devam etmişlerdir.

C- Ahi Emir Ahmet Zencanî (Bayburt Kasabası)

16. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan kayıtlarda Bayburt sancağı, merkez kazadan ayrı olarak Kelkit, Koğans, İspir, Tercan ve Şoğan kazalarını kapsamaktadır. Merkez kaza kapsamında 1530 tarihi itibarıyla bir tekke (hankâh) ve 33 zaviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehir merkezinde ise 6 zaviye tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin sayıca üstün olduğu kasabada bu zaviyelerin İslamlaşma sürecinde etkin kurumlar oldukları anlaşılmaktadır. Bahse konu bu kurumların 1530/40 yılları itibarıyla gelir durumları şöyledir³⁶:

³⁰ Bkz. BOA, EV. d, Dosya no 1/20099

³¹ Gülbahar Hatun evkafının hasılatına dair bkz. BOA, EV.d. Dosya no 1/24303 ve 23179; Ayrıca VGM 898/1493 numaraya bakılabilir.

³² 1701 tarihli bir fermanla Harava ve Tohumluk köylerinin gelirleri evlad-ı vakıftan Şeyh Mustafa'nın oğluna intikal ettiği haber verilmektedir. (bkz. Muzaffer Aydın(Tekke/Yağlıdere özel koleksiyonu)

³³ 1701 tarihli belgenin aslı, Muzaffer Aydın öze koleksiyonundadır.

³⁴ TVB, Vakıf Fihristi, esas no. 488/1143

³⁵ 1201 tarihli beratın aslı Muzaffer Aydın özel koleksiyonundadır.

³⁶ BOA, TTD. 387, s. 826; 199, s. 59-67; Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 5, s. 226-227; İslam Ansiklopedisi, (MEB), C.2, s. 365-366

No	Zaviyenin Adı	1530-1540'da Zaviyedarlar	Müştemilatı	Geliri
1	Ahi Emir Ahmet Zencanî	Ahi Mehmet (evlad-ı vâkıf)	Mescit	6868
2	Sultan Fakra	Şeyh Mehmet-Şeyh Ahmet	-	2221
3	Haydarhâne	Seyyid Hüseyin	-	3743
4	Seyyid Salih	Seyyid İbrahim	-	4110
5	Şehit Osman	Mevlana Abdullah	-	720
6	Hoca Yakut Hanigâhı	Mevlana Yakup	Medrese	1326
7	Şeyh Hayran	Şeyh Hayran	Mescit-Medrese	750

Tablo: 1530-1540 Yılları Arasında Bayburt Kasabasında Zaviyeler

Bayburt sancağı genelindeki zaviye sayısı ise bundan biraz daha fazladır. Bizim tespitlerimize göre bu rakam 45'in biraz üzerindedir. Kasaba dışında kalan ikinci grup zaviyelerden en önemli olanları Melik Halil, Derviş Hüseyin, Selçukşah Hatun, Şah Hatun, Derviş Kılıç, Derviş Evliya, Şeyh Abdi, Derviş Aşık, Şeyh Karakoç ve Hacı Derviş zaviyeleridir. Tahrir defterlerinde adı geçen bu zaviyelerin bazılarında bir köyün vergi gelirleri, bazılarında ise birden fazla köy, mezra ve çiftlik gibi yerlerin gelirleri vakfedilmiştir. Bayburt kaza merkezinde, yani kasabada kurulmuş olan zaviyelere kırsaldan yer tahsis edilmesinin yanında dükkân ve hamam gibi kurumların kira ve sair gelirlerinin, Osmanlı idaresince ayrıldığı anlaşılmaktadır³⁷. Bahse konu bu zaviyelerden bazılarının müştemilatında medrese olduğunu defterlerde geçen ifadelerden çıkarmak mümkündür. Nitekim Bayburt kasabasında kurulmuş olan Şeyh Hayran zaviyesi içinde bir de medresenin faaliyet gösterdiği ve Şeyh Hayran'ın aynı zamanda burada müderris olduğu ifade edilmiştir³⁸. Zaviyelerin bazıları umumî yolların kavşak noktalarında *menzil-hâne* görevi üstlenmiş, çevre köylerden gelen ahalinin Cuma namazını kılmak için toplandıkları bir merkezde tesis edilmiştir.

Mesela Şiran'a bağlı Kavakpınar (Kartam) köyündeki Şeyh Hüseyin zaviyesi böylesi bir fonksiyon icra etmektedir. Bu köyden geçen umumî yolda bir menzil-hâne, cami ve iki taşlı değirmen kurularak yolculara, çevre köylerden gelen sürü sahiplerine ve çeşitli kabilelere hizmet verilmiştir³⁹. Bu yönüyle Cuma namazını eda etmek için toplanan köylülerin yanlarında getirdikleri hayvanlarını veya ürettikleri çeşitli ürünlerini takas ettikleri bir Türkmen pazarının da oluşturulduğunu düşünmek mümkündür. Şimdi bu idari ünite içinde faaliyet göstererek yörenin Müslümanlaşmasına öncülük etmiş, daha sonraki zamanlarda da taşra idaresinin bir parçası olmuş Ahi Emir Ahmet Zengâni zaviyesini ele almaya çalışalım:

³⁷ BOA, TTD.199, s. 55-62; 387, s. 835-836

³⁸ BOA, TTD. 387, s. 857

³⁹ BOA, TTD. 557, s.17

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

Bayburt'ta eski şehir mezarlığı içindeki kümbette yatmakta olan Emir Ahmet Zengânî, Mahmudiye Medresesi'nde⁴⁰ eğitim görmüş ve sonra da aynı medresede hocalık yapmış devrin önemli bir din bilginidir. Onun aynı zamanda lider bir Ahi dervişi olduğu bilinmektedir. Mezarı üzerine inşa olunmuş kümbetin tarihi 1345'tir. Eserin 1692'de esaslı bir bakım gördüğü tespit edilmiştir⁴¹.

Bu zaviyenin Bayburt kazası merkezinde olduğu tahrir kaydındaki ifadelerden anlaşılmaktadır. 1530 tarihli muhasebe kayıtlarında zaviyenin 6.868 akçe gelirinin olduğu ifade edilmektedir⁴². 14. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi gezmiş olan İbni Battuta, Gümüşhane'den bahsederken "*Gümüş'de Ahî Mecdeddin zaviyesine misafir olarak üç gün ziyafetinde bulunduk. Bu zat bize diğerleri gibi (misafirperver) davrandı*" şeklinde kısa bir bilgi sunmaktadır. Ayrıca Erzincan'da Ahi Nizameddin, Erzurum'da yüz yaşını aşmış Ahi Duman adlı Türk dervişinin zaviyesinde misafir olduğunu ifade etmektedir⁴³. Bu bilgiler bölgede Ahiliğin etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu Ahi dervişinin Bayburt kasabasında kurduğu külliye içinde mescit, medrese ve zaviyenin yüzyıllarca, çevreden gelenlere hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁴⁴.

Ahi Emir Ahmet Zengânî zaviyesi ve mescidi ile ilgili önemli ayrıntılara 1531-1540 arasında tamamlanmış olan vakıf defterinde de rastlanmaktadır. Konuyla ilgili kaydın ilk kısmında yer alan "*Zaviye-i Ahi Emir Ahmet Zengânî, der şehri mezbûre, meşihat der tasarruf u Ahi Mehmet ez evlâd-ı o, bâ-berât*"⁴⁵ ifadesi, zaviyenin kasaba içinde kurulduğunu ve bu tarihte sultan beratıyla zaviyedar nasb edilmiş olan Ahi Mehmet'in kurucu şeyhin ahfadından biri olduğunu anlatmaktadır. Aynı kayıta bahse konu zaviyeye dört köy ile birer mezra, çiftlik, değirmen ve kasaba merkezinde dükkân kirasının gelir yazıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Ahi Ahmet'in adıyla kasaba merkezinde bir de mescitten bahsedilmekte ve söz konusu mescidin giderlerini karşılamak üzere 835 akçelik gelirin vakfedildiği belirtilmektedir.

⁴⁰ Mahmudiye Medresesi, İlhanlı hükümdarı Olcaytu Hüdâbende zamanında (1304-1316), Ulu Cami bitişiğinde inşa edilmiştir. Eserin banisi İlhanlı valilerinden Fahreddin Emir Mahmut'tur. Kitabesinden 1308 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemde bu medresenin 4.680 akçe gelirinin bulun duğu; şehirde 11 dükkân ve Varicna köyünün malikâne hissesinin ¼'ünün, Danişmendlerkendi köyünün malikâne hissesinin tamamının ve Mahaçur köyünün malikâne hissesinin ¼'ünün bu miktarı teşkil ettiği anlaşılmaktadır. 4.680 akçenin eğitim öğretim, tamirat ve tevliyet için ayrıldığı ifade edilir. (bkz. İsmet Miroğlu, a.g.e, s. 128)

⁴¹ Yörede anlatıldığına göre, Ahmet Zengânî bir gün imaretine gidip burada kaynamakta olan süt kazandan bir maşrapa süt alıp içmek istemiş, ancak yanında bulunan köpeği bir hamlede kazana atlayıp kazanı devirmiş. Devrilen kazanın dibinde ölü bir yılan olduğu ve sütün de zehirlendiği köpeğin sadakati sayesinde anlaşılmış ve öğrencileri ile Ahmet Zengânî ölmekten kurtulmuş (Sadri Karakoyunlu, *Bayburt Tarihi*, Ankara 1990, s. 117)

⁴² BOA, TTD. 387, s. 835

⁴³ İbni Battuta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâibü'l-Emsar ve'l-Acaibü'l-Esfar* (Büyük Dünya Seyahatnamesi), İstanbul 2006, s. 215

⁴⁴ İsmet Miroğlu, "*Bayburt*", DİA, C.5, s. 227

⁴⁵ BOA, TTD. 199, s. 66; 387, s. 835-836

Zaviyenin giderlerini karşılamak üzere bazı köy, mezra ve kasaba içinde dükkân kira gelirlerinin tamamının veya bir kısmının akar kaydedildiği görülmektedir. Nitekim 1530 tarihli Muhasebe Defterinde yer alan kayıtlar bunu doğrular niteliktedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu defterde üç yerde Ahi Ahmet Zengânî zaviyesinden bahsedilmektedir. Bunlardan 829.sayfada yer alan birinci kayıt şöyledir:

"*Karye-i Varicna, tâbi-i mezbûr, mâlikâne, vakf-ı zaviye-i Ahi Emir Ahmet Zengânî ve Hacı oğlu / Müslim hâne 2, mücerred 2; Gebran hâne 34, mücerred 26, hâsıl 9022*"⁴⁶

Bu kayda göre merkez kazaya bağlı Varicna köyünde toplam 36 hane oturmaktadır. Bu hanelerden sadece ikisi Müslüman, diğerleri gayrimüslimdir. Muhtemeldir ki bu zaviyenin faaliyeti nedeni ile iki hane ihtida etmiş veya buraya başka köyden göç getirilmiştir. Köyde 28 kişi de yetişkin bekâr anlamında *mücerred* kaydedilmiştir. Kalanlardan ikisi Müslüman, 26'sı ise gayrimüslim kişilerdir. Köyün adından da anlaşılacağı gibi burası bir Türkmen yerleşimi değildir. Köyün yıllık 9022 akçelik vergi gelirlerinden bir kısmı (mâlikâne gelirinin $\frac{3}{4}$ hissesi) söz konusu zaviyeye gelir kaydedilmiştir. Yine aynı defterin 832.sayfasında yer alan bir başka kayıta şöyle denilmektedir:

"*Mezra-i Avanis, tâbi-i mezbûr, nisf-ı mâlikâne, vakf-ı zaviye-i Ahi Emir Ahmet Zengânî/ Gebran hâne 12, mücerred 8; Müslim hâne 4, hâsıl 2164*"⁴⁷

Bu kayıttan da anlaşıldığına göre, yine merkeze bağlı Avanis (veya İvanis) mezrasında 16 hane oturmaktadır. Bu hanelerden 12'si gayrimüslim, 4'ü Müslüman'dır. Ayrıca gayrimüslim ahali içinde 8 kişi de yetişkin ve iş gücü olma çağında üretici mükellef yazılmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, burada da bir ihtidâ söz konusudur. Köyün malikâne gelirlerinin yarısı söz konusu zaviyeye gelir kaydedilmiştir.

Şüphesiz Zengânî zaviyesine tahsis edilen gelirlerin miktarı bundan ibaret değildir. Nitekim Kılağuz köyünün $\frac{1}{2}$ hububat hissesi; Kaliskavar'ın $\frac{3}{4}$ hububat hissesi ve Berna köyüne bağlı Keskü mezrasının malikâne hissesi de zaviyenin gelir grubu içinde gösterilmiştir. Ayrıca vergi defterinde kaza dâhilindeki tüm vakıf kayıtlarının bulunduğu kısımda, Zengânî zaviyesine köy, mezra ve dükkân kirası olmak üzere toplam 6.868 akçe gelir kaydı yapıldığı belirtilmiştir. Bu miktarın yevmi (günlük) üç akçesi zaviye şeyhine, bir akçesi cüz-han olana tahsis edilmiş, geri kalanı da imaret hizmetlerine ayrılmıştır⁴⁸.

Ahmet Zengânî'nin kimliği ve kişisel durumu hakkında henüz mevsuk bilgilere ulaşabilmiş değiliz. Ancak onun yöreyi fethe katılan ve

⁴⁶ BOA, TTD. 387, s.829,836

⁴⁷ BOA, TTD. 387, s.837

⁴⁸ BOA, TTD. 387, s. 835,868

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

merhum Ömer Lütfi Barkan'ın tabiriyle *kolonizatör* Türk dervişlerinden biri ve meşrebinin de Ahilik olduğu, *emir* ve *ahi* imlasiyle anılmış olmasından anlaşılmaktadır. İbni Battuta ondan bahsetmemektedir. Ancak yörede etkinliğini sürdüren çok sayıda Ahi dervişinden biri olarak, ünlü seyyahın yöreyi gezdiği zaman diliminden hayli sonra yaşadığı anlaşılmaktadır.

Ahmet Zencanî türbesi, Tuzcuzâde mahallesinde, eski Devlet Hastanesi karşısındaki eski şehir mezarlığındadır. Halkın sadece "kümbet" diye andığı bu yapı sekizgeç, üzeri saç kaplama piramit ve sarı kesme taştan inşa edilmiştir. Eserin 1345 yılında yapıldığı ve daha sonraki zamanlarda onarımlar gördüğü tahmin edilmektedir. Nitekim üzerindeki onarım kitabesinde 1786'ya denk gelen hicri 1200 tarihi mevcuttur.

Çoruh-Kelkit vadisinde adı geçen, lider kişiliği ile dikkat çeken bir başka derviş de Ahi Ayne (İne) Bey'dir. Ahi Ayne Bey Hanikâhı olarak defterlerde onun adıyla zikredilen tekkeye 1530'da Vartanik ile Geyaç köyleri vakıf kaydedilmiştir⁴⁹. Ahi Ayne Beyin adını taşıyan bu kurumun 1362'de vefat eden Erzincan-Karahisar-ı Şarkî hâkimi ve Karadeniz Uç beyi Ahi Ayne Bey tarafından tesis edilmiş olma ihtimali yüksektir. Zira adından da anlaşılacağı üzere o sadece lider değil, aynı zamanda züht yaşamı olan Türk dervişlerindedir. Yine Kemah kasabasının manevi yönden tezyininde kendi adıyla kurduğu mahalle ile öncü rol oynadığı anlaşılan Ahi Ferruh Şah'ı⁵⁰ da burada zikretmek gerekir.

Çoruh-Kelkit Vadisi içinde adı geçen çok sayıda Türk dervişinden hangilerinin Ahi olduğu veya mensubiyeti konusunda açık bilgi sahibi değiliz. Bu yüzden söz konusu dervişlerin veya devrin sultanları tarafından adına kurduğu zaviyeleri bir çizelge içerisinde sunmakla yetineceğiz. Bu çalışmanın ilgi alanı olan coğrafya içine serpiştirilmiş vaziyette bulunan bu zaviyelerin sosyal hayatı nasıl şekillendirdikleri konusunda tabloya bakarak bir fikir oluşturmak mümkün olacaktır.

No	Zaviyenin Adı	1530-1540'da Zaviyedâr	Kurulduğu Yer	Nahiyesi	Geliri
1	Baba Çağırğan Zv.	Şeyh Han oğlu Şeyh İsmail	Şurât Köyü	Kelkit Nh.	303
2	Derviş Hüseyin Zv.	Derviş Serhan	Muşankas Köyü	İspir Nh.	1440

⁴⁹ Konuyla ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre Vartanik köyünden 3047 akçe, Şeyh Geyaç köyünden 11.498 akçe vergi bu tekkeye gelir kaydedilmiştir. Bu tarihte Ahi Ayne Bey tekkesinin şeyhi Mevlana Mehmet görevlidir. Bkz. BOA, TTD. 387, s. 807, 813; 199, s. 39

⁵⁰ 1530'da Kemah kasabası içinde bulunan Ahi Ferruh Mahallesinde 44 hane, 1 imam ve 1 de müezzin oturmaktadır. Ahi Ferruh adına yapılmış olan caminin yıllık geliri 9840 akçedir. Bkz. TTD. 387, s. 788, 800; 199, s. 48

Mehmet FATSA / Araştırmacı yazar

3	Melik Halil Zv.	Hüşgeldi oğlu Derviş Mehmet	Merkez (Nefs)	İspir Nh.	2855
4	Derviş Kılıç Zv.	Sahlmış oğlu Derviş Mehmet	Hontus Köyü	İspir Nh.	320
5	Derviş Evliya Zv.	Evliya oğlu Derviş Mehmet	Ortuğı Köyü	İspir Nh.	720
6	Derviş Pirvende Zv.	Derviş Kara Abdullah	Zırnık Köyü	Bayburt Kz.	220
7	Derviş Yakup Zv.	Yakup oğlu Derviş Ahmet	Şınşlı Köyü	Tercan Nh.	720
8	Derviş Aşık Zv.	Aşık oğlu Derviş Ahmet	Eşkense Köyü	İspir Nh.	360
9	Derviş Aşık-ı Diğer	Aşık oğlu Melik Ahmet	Eşkense Köyü	İspir Nh.	360
10	Hacı Bey Zv.	Şeyh Mehmet oğlu Himmetul.	Sınor-Cünceği Ky	Bayburt Kz.	15.585
11	Hacı Derviş Zv.	Ş. Mahmut oğlu Derviş Yusuf	Karor Köyü	İspir Nh.	720
12	Hasan Şeyh Zv.	Mihmat oğlu Derviş Hasan	Bizgili Köyü	Kelkit Nh.	720
13	Haydarı-hâne Zv.	Seyyid Hüseyin	Merkez (Nefs)	Bayburt Kz.	3743
14	Hoca Yakut Tekkesi	Mevlanâ Yakup	Merkez (Nefs)	Bayburt Kz.	1326
15	İshak Şeyh Zv.	Durak Şeyh oğlu Derviş Hasan	Hınzori Köyü	Kelkit Nh.	720
16	İsa Şeyh Zv.	Derviş İbrahim	Zırvans Köyü	Tercan Nh.	720
17	Selçukşah Hatun Z.	Derviş Ahmet-Derviş Çırak	Balahori Köyü	Kelkit Nh.	4050
18	Seydi Ali Baba Zv.	Derviş Bayram	Ali Baba Köyü	Tercan Nh.	320
19	Seyyid Salih Zv.	Seyyid İbrahim	Merkez (Nefs)	Bayburt Kz.	4110
20	Seyyid Yakup Zv.	İbrahim Şeyh	Çancul Köyü	Bayburt Kz.	320
21	Sultan Fakra Zv.	Şeyh Ahmet-Şeyh Mehmet	Merkez (Nefs)	Bayburt Kz.	4110
22	Şaban Şeyh Zv.	Mehmet oğlu Derviş Ahmet	Boğacak Köyü	Kelkit Nh.	720
23	Şah Hatun Zv.	Seydi Ahmet oğlu Derviş Hasan	Hânege Köyü	Kelkit Nh.	2160
24	Şehit Osman Zv.	Derviş Cafer-Mevlana Abdullah	Püşevirek Köyü	Bayburt Kz.	2294

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

25	Şeyh Hasan Zv.	Şeyh Hasan oğlu Derviş Şaban	Tünmecik Köyü	Bayburt Kz.	540
26	Şeyh İslam Zv.	Derviş Hüseyin- Derviş Yakup	Hazpirik Köyü	Kelkit Nh.	720
27	Şeyh Karakoç Zv.	Halil oğlu Derviş Ahmet	Karakoç Köyü	İspir Nh.	1720
28	Dayı Şeyh Zv.	Derviş Hasan oğlu Han Ahmet	Dayı Köyü	Kelkit Nh.	8034
29	Şeyh Mehmet Zv.	Mehmet Şeyh oğlu Derviş Ali	Çıhpanos Köyü	Bayburt Kz.	720
30	Nasrullah Şirvanî Z.	Şeyh Fazlullah- Şeyh Mehmet	Pökse Köyü	Kelkit Nh.	900
31	Şeyh Osman Zv.	Himmet oğlu Derviş Oruç	Sökmen Köyü	Kelkit Nh.	720
32	Şeyh Yakup Zv.	Şeyh Yakup oğlu Pir Veli	Hallac Yakup Köyü	Kelkit Nh.	720
33	Yakup Abdal Zv.	Derviş Hüseyin- Derviş Murat	YAbdal-Armutlu K	Bayburt Kz.	1260
34	Yenice Sevindik Zv.	Derviş Hasan- İbrahim	Yenice Sevindik Ky	Kelkit Nh.	720
35	Seyyid Yakup Zv.	Derviş Halil	Köknuş-Cancul Ky.	Bayburt Kz.	1952
36	Şeyh Hayran Zv.	Şeyh Hayran	Merkez kasaba	Bayburt Kz.	217
37	Gökçe Şeyh Zv.	Şeyh Veli	Gelbulas Köyü	Bayburt Kz.	220
38	Abdulvahhap Gazi	Şeyh Mehmet oğlu Abdurezak	Tutizar(Duduzar)	Bayburt Kz.	1324
39	Şeyh Emin Zv.	Yar Ahmet oğlu Derviş Çelebi	Karur Köyü	Kelkit Nh.	2539

Tablo: Çoruh Kelkit Vadisinde Bulunan Zaviyeler ve Gelir Durumları

D-Sonuç

Anadolu'nun başka yerlerinde olduğu gibi doğuda Gürcistan'dan batıda Samsun'a kadar olan geniş saha içinde⁵¹ Türk yerleşimine ve İslamlaşma sürecine öncülük etmiş Ahi izlerine halen rastlamak mümkün olmaktadır. Çoruh-Kelkit oluşunun kuzeyine ve güneyine serpiştirilmiş olan köy ve kentler içinde faal olmuş Türk dervişler içinde en çok dikkat çektiği için bilgi sunduğumuz bahse konu üç Ahi zaviyesi etrafında genel bir değerlendirme yaparak konuyu noktalayabiliriz:

⁵¹ Samsun yöresinde Ahiliğin Ordu-Giresun kadar etkin olmadığı kanaatindeyiz. Zira 1530 tarihli kayıtlarda Samsun merkezde sadece *Ahi Evren Zaviyesi*'nden ve 10 neferlik bir derviş topluluğu tarafından kurulmuş olan Ahi Muratlı köyünden söz edilmektedir. Üzerine fazla vakıf kaydı yapılmamış olması bu zaviyenin etkinliği konusunda bir fikir vermektedir. (bkz. TD. 387, s. 651, 659)

Merhum Ömer Lütfi Barkan'ın *Ahi* nitelemesine konu olan başka zaviyelere de atıf yaparak değerlendirmeye girebiliriz. Osmanlıca belgelerde mensubiyeti açıkça belirtmemiş olsa bile, söz konusu zaviyelerin hizmetinde olan kişilerin ön adlarına bakılarak bir kanaat elde etmek mümkündür. Nitekim 1455 tarihli defterde Piraziz ilçesinde Şeyh İdris zaviyesinde Şeyh Ahi; Koyulhisar Karaabdal zaviyesinde Saruabdal oğlu Ahi; Bulancak Öksün köyü Şeyh Mesut zaviyesinde Ahi Ali; Ulubey Şeyhlü'de Şeyh Abdullah zaviyesinde Ahi Ali gibi zaviyedar ve hizmetkâr kişilerden bahsedilmesi bu zaviyelerin Ahilik ile ilişkisi hususunda bize bir fikir vermektedir⁵². Metin sonundaki tabloda görülen, çeşitli meslek dallarına mensup bölge coğrafyasına dağılmış çok sayıda Ahi dervişinin varlığından haberdar oluyoruz. Hatta bu Türk dervişleri, Çoruh-Kelkit vadisinin doğu ucuna, Gürcistan'a kadar uzanmış gözükmetedir. Nitekim Molla Cami 15.yüzyılda yaşamış olan Ahi dervişlerinin bazı menkıbelerine atıf yaparken mesela Şeyh Ali Gürcistanî, Ahi Ali ve Ahi Muhammed Histanî gibi kişilerin hikmetli sözlerine ve bölge emirleri üzerindeki etkilerine yer vermektedir⁵³.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde örneğine sıkça rastladığımız *süff aristokrat*⁵⁴ unsurların kendi adlarına köyler, kasabalar kurdukları çeşitli kayıtlardan açıkça anlaşılmalıdır. Nitekim Tercan nahiyesinde Alibaba, Kelkit nahiyesinde Dayışih, Samsun'da Ahilü ve Şeyh Evren, Şeyran nahiyesinde Seydibaba, Bayburt kazasına bağlı Yakupabdal, Koyulhisar'a bağlı Karaabdal köyleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bazı yerlerde Ahi dervişlerinin bizzat köy ünitesi kurdukları anlaşılmalıdır. Söz gelişi Yağlıdere ilçesinde Ahiçukuru; Ordu merkezde Ocalu köyleri Ahiler tarafından kurulmuştur. Nitekim 1455'te köyde oturan ahali için *Ahi-oğlu* nitelemesi yapılmakta ve *Ahi Yurdundan* bahsedilmektedir. Yine mesela Ahi Hacı adlı bir dervişin oturduğu komşu köye, kendisi de bir derviş olan Eymirdeş oğlu Göçeri'nin adı verilmiştir⁵⁵.

Bu ve benzeri çoğu köyün, mezranın 5-10 kişilik derviş grupları tarafından kurulmuş olması, buraların tarımsal üretime açılması veya umumî yollar üzerinde imâret, güvenlik ve bayındırlık hizmetlerinin bu zaviyeler tarafından icra edilmesi devrin şartlarına özgü tipik bir durumdur. Bahsini ettiğimiz dervişler, sadece kırsalın kolonizasyonu ile meşgul olmamış, kasabaların oluşumunda da aktif rol almışlardır. Nitekim Bayburt'ta Emir Ahmet Zengânî, Hoca Yakut, Erzincan'da Ahi Ayne Bey ve Niksar'da Ahi Pehlivan bu konuda seçilebilecek örneklerdendir. Türk dervişlerinin, özellikle Ahilerin imar faaliyetleri ve şehirlerin gelişimine gösterdikleri ilgiye

⁵² BOA, TTD. 557, s. 19; OYTK-I, s. 56, 373,256

⁵³ Molla Cami'nin naklinden bahse konu dervişlerin Kuran okudukları, beş vakit namaza ilaveten nafil kıldıkları, oruç tuttıkları, hatim ve zikir yaptıkları anlaşılmalıdır. Bkz. Mola Cami, Nefeahatü'l-Üns Min Hadaratı'l- Kuds, (tercüme. A. Akçiçek), İstanbul- 1977, s. 828-839

⁵⁴ M. Fuat Köprülü, bu zümreyi *süff aristokratlar* olarak vasfeder. Bkz. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara 1972, s. 101

⁵⁵ OYTK-I, S. 4,5, 7, 8, 43, 114.119.121, 173

Ahi Pehlivan'ın 1289'da Niksar kasabasını yok eden sel felaketinden sonra yaptığı imar çalışmaları örnek gösterilebilir⁵⁶.

Bölgede faaliyet göstermiş olan bu zaviyelerin ilgi çeken yanlarından biri de ya devlet adamları tarafından kurulmuş olmaları ya da bizzat kurucularının *bey, melik, emir ve şah* gibi liderlik ifade eden unvanlar ile anılmış olmalarıdır. Mesela 1362'de vefat eden Ahi Ayne Bey, derviş kişiliği yanında Erzincan ve Karahisar'ın idaresini de üstlenmiştir⁵⁷. Bayburt merkezde Ahi Emir Ahmet, İspir nahiyesinde Melik Halil, Bayburt Sinor köyünde Hacı Bey, Tercan nahiyesinde Hasan Ali Bey, Kelkit nahiyesinde Selçukşah Hatun ve Şah Hatun zaviyeleri de bu niteliğe sahiptir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bölgeye gelen ilk Türk kabilelerinin liderlerinin bir kısmı sūfî zümresine mensuptur. Böyle olmayanlar da derviş grupları ile iş birliği yaparak fetih ve iskân faaliyetini yürütmüşlerdir. Nitekim Kelkit nahiyesinde Balahori köyünde Uzun Hasan'ın eşi, yani şehzade Yakup Bey'in annesi Selçukşah Hatun ile Haneke köyünde Uzun Hasan'ın hemşiresi Şah Hatun birer zaviye tesis etmişlerdir. Ayrıca Bayburt içindeki mahallelerden biri, Bayındır (Akkoyunlu) boyundan Ferruhsah Bey adıyla anılmaktadır⁵⁸. Bu durum bize Akkoyunluların bölgenin İslamlaşmasında uyguladıkları yöntemler konusunda önemli bir fikir sunmaktadır.

Osmanlı devlet idaresine girildikten sonra da vali ve sair devlet adamlarının bu derviş grupları ile dayanışması devam etmiş gözükmektedir. Merhum Fuat Köprülü Ahi dervişlerinin etkisinde kalan birçok gayrimüslimin *ihtidâ* ederek Müslüman olduğunu, hatta bu mühtediler arasından âlimler, sanatkar ve mutasavvıf kişilerin yetiştiğini naklede⁵⁹.

İncelemeye çalıştığımız zaviyelerin müstemilatında genel olarak medrese/ler, mescit, cami, imarethane, hamam, değirmen, su kuyusu ve umumi yollar üzerine kurulmuş köprüler olmuş, bakım ve onarım işini de yine Ahi dervişleri üstlenmiştir. Suyolcu denilen bazı dervişler, sosyal yaşamın temel ihtiyacı olan suyu bulmak ve taşımak için su yolları açmak, mevcutları onarmak, çeşmelerin bakımıyla meşgul olmak durumdadırlar. Tamamıyla hayrat için kurulmuş olan hamamlarda Ahi zaviyelerinde ikamet eden fukara, süleha ve ulema ile oradan gelip geçenler ücret ödmeden istifade etme imkânına sahip olmuşlardır⁶⁰.

Ahi zaviyelerinin bir günlük işleyişini Bahaeddin Yediyıldız kısaca şöyle ifade eder: Her gün sabah ve akşam olmak üzere iki öğün yemek verilir; yemeklerde mevsimine göre çeşitli meyve ve sebzelerden bol miktarda ikram edilir; kandil gecelerinde, cuma ve bayram namazlarında çeşitli sebzeler, yemekler, bal, helva ve şerbet ikram edildiği vakfiyelerde

⁵⁶ B. Yediyıldız, a.g.e, s. 135

⁵⁷ Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1992, s. 37-38

⁵⁸ BOA, TTD. 387, s. 820-821, 824,826-827,837-838,844

⁵⁹ F. Köprülü, a.g.e, s. 141

⁶⁰ B. Yediyıldız, *Ordu Tarihinden İzler*, s. 138

beyan edilmektedir⁶¹. Pazartesi ve Perşembe akşamları, kutsal gün ve gecelerde hafızlar tarafından Kuran'dan parçalar tilavet edilmiştir. Vakıfta mütevellilik ve zaviyede şeyhlik yapan kişinin toplumun kabullendiği herkese örnek, bilge bir kişi olmasına dikkat edilmiştir. Nitekim bundan bahseden vergi defterlerinde zaviye şeyhliğine getirilen kişiler için "Mezkûrlar sâlih, mütedeyyin, vâiz ve nâsîh kimesne olup"⁶² denilmektedir. Zira bu kişiler namazlarda imamlık yaparak manevi önder, yaşayışıyla ve bilgisiyle içinde bulunduğu toplumun önünü açan lider olmak durumundadır. Ayrıca belli ritüellerden oluşan zikir ayinini coşkun biçimde yönetmek, ruhları tatmin edecek dua yapacak kabiliyete sahip olmak gerekir.

Bu kurumlarda ücret veya vergi muafiyeti karşılığında görev yapanlar müteveli, şeyh / zaviyedar, zaviye hizmetçisi, aşçı, suyalcu, hamamcı ve cami mülazımı şeklinde ifade edilebilir. Zaviye vakıflarının mütevellisi, yani vakıf yöneticiliği önce kurucu şeyh efendinin kendisi, sonra da onun neslinden gelen kişilerce yürütülür; müteveli vakfın gelirlerinden, vakfa bağlı yerlerin imarından ve kurumların onarımından, ihtiyaca göre yeni kurumların oluşturulması ve lüzumsuz olanların kapatılmasından; zaviye personelinin işesinin temin edilmesi ve imaret hizmetlerinin düzgün yürütülmesinden sorumludur.

Yöredeki Ahilerin bazılarının hizmetkârının olması veya yaklaşık 75 dönüm arazi anlamına gelen *nim çiftlik* tasarruf etmeleri; bazılarının *fakih* imlasıyla anılmaları kültürel ve ekonomik düzeyleri konusunda bir fikir vermektedir. Tabii biz bu tespitleri sadece şahıs adlarına bakarak yapmak durumundayız. Ancak mensubiyetini ismine yansıtmamış olanları da hesaba katmak gerekir.

Toplum içinde hemen her meslek dalında Ahi adına rastlamak mümkündür. Bu bazen çiftçi, bazen zaviyedar bazen de ilmiye mensubu olabilmektedir. Söz gelişi şimdi Bulancak ilçesine bağlı Kılıçlı'da Ahi Hasan adlı şahıs Kepsil Camii'nin⁶³; Gököy Çatak'ta Ahi Ali köy camii'nin müezzinleri iken, Köşrelik köyünde oturmakta olan Ahi oğlu Osman çiftçilik ile geçimini sağlamaktadır. Şimdi Ordu merkeze bağlı Mihalcuk köyünde oturan Ahi oğlu Hacı Mahmut ile Gököy'e bağlı Gabigerfi köyünde oturan Şeyh Ahi *müsellem* yani asker; Çatak köyünde Ahi Ali Hafzamana Kalesi'nde 6 hizmetkârdan biri iken Efirli/Şeyhli'de Ahi Pir Ali *kazancı* olarak yazılmıştır⁶⁴.

Ahi zaviyelerinin ihtida faaliyetlerini yönettiklerine dair çeşitli beyanlara vergi-nüfus defterlerinde rastlamak mümkün olmaktadır. Söz

⁶¹ Ahi Pehlivan Vakfı için bkz. VGM, Türkçe Defter 1967, s. 361; B. Yediyıldız, a.g.e, s.133

⁶² BOA, TTD, 52, s. 716

⁶³ "Cemâ'at-ı ulemâ mülazıman-ı câmi': Mevlânâ Ahmet Fakih v.Adil, imam, mülazıman-ı câmi-i Taşkun yeriyle; Mevlânâ Hamza Fakih müezzin me'a Ahi Hasan evlad-ı Firuz mülazıman-ı câmi. Mevlânâ Mustafa Fakih birader-i Hamza Fakih, mülazıman-ı câmi'. Abdi birader-i mezkûr Hamza Fakih" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. TTD. 13, s. 395

⁶⁴ OYTK-I, s. 4,5, 7, 8, 43, 114.119.121, 173

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

gelişi 1455 tarihli defterde Kepsil nahiyesi Öksün köyünde Ahi Ali'nin görev yaptığı Şeyh Mesut Zaviyesi'nin çabaları ile Nikita oğlu Hamza, Papa oğlu Ali, İvanis oğlu Ali, Kosta oğlu Mustafa ve Yorgi adlı gayrimüslimin kardeşi Mehmet ihtida ederek isimlerini değiştirmişlerdir⁶⁵. İbni Battuta Ahilerin Ebu Hanife Mezhebine bağlı olduklarını açıkça ifade eder. Tahrir defterlerinde yer alan tespitlerde Ahilerin önemli bir kısmının din görevlisi veya ilmiye mensubu yazılmış olması da bu tespiti doğrulamaktadır.

Bazı araştırmalarda Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet göstermiş olan Türk zaviyelerinin Alevî-Bektaşî geleneğine bağlı olduğu iddiasına yer verilir. Ancak bu iddialar mevsuk olmayıp, daha çok Gümüşhane Kürtün ilçesine bağlı Taşlıca, Eskiköy, Yunusefendi, ve Ballar köylerinde mukim halkın sözlü menkıbevi anlatımına dayandırılmış bir alan araştırmasından ibarettir. Bu araştırmaya konu edilen ve aslı köy halkı elinde bulunan iki Osmanlıca belgenin tarihi de 1526 olarak tespit edilmiştir. Bu belgelerde Alevî-Bektaşî geleneğine bağlı Güvenç Abdal (Güvende Şeyh) Ocağundan söz edilmiş ve Karadeniz Bölgesi'ne yerleşen Çepnilerin bu ocağa bağlı olduğu genel yargısı çıkarılmıştır⁶⁶. Oysa bize göre söz konusu üç köyde etkinliği görülmüş bir Alevî-Bektaşî ocağının durumuna bakarak bölgenin tamamını Alevî-Bektaşî kökene nispet etmek, bilimsel konseptte uygun düşmeyen bir yaklaşımdır. Elbette bölgede bahsi geçen unsurların varlığına ve izine rastlamak mümkündür. Ama bir genelleme yaparak kesin yargı oluşturmak doğru değildir.

Ahi zaviyeleri ve bölgedeki diğer birçok zaviyenin Sünnî öğretiyeye bağlı kurumlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu bahse konu zaviyelerin bir mescit veya cami ile birlikte anılmalarından ve Sünnî öğretinin temel kurumu olan medreselerin bu kurumlarla iç içe oluşundan anlamak mümkündür. Ayrıca Kanunî döneminde hazırlanmış vakıf defterinde Bayburt yöresinde yaşanan *Kızılbaş Fetret'i*nden bahsedilmiş olması da⁶⁷, bu konuda bir fikir vermektedir. Ancak bazı zaviyedarların *şahkulu* imlasıyla yazılmış olmaları, bölgede Safavî tarikatının da etkili olduğuna bir işaret olarak gösterilebilir⁶⁸. Şunu da ilave etmek gerekir ki, o günkü anlayışa göre Şii-Sünnî ayrımı daha çok siyasî bir anlam ifade etmektedir. O nedenle gerek Bektaşî/Şii, gerek Sünnî/Ahi ekolünden gelmiş olsun kullanılan kavramlar ve kulluk niyeti ile icra edilen dinî ritüeller arasında benzerlikler, hatta aynîlikler söz konusu olmalıdır. Her ne olursa olsun bu konu bizim tarihimizin zenginliğini ifade etmektedir. Bize düşen tarihi ortaya çıkarıp ilgililerin ders almasını

⁶⁵ OYTK-I, s. 372

⁶⁶ Bkz. Alemdar Yalçın-Hacı Yılmaz, Başak Uysal-Güzzade Dikercioğlu, "Karadeniz Çepnileri", Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, sayı 35, Ankara 2005, s. 9-27, 29-57; 1515- 1530 yılları arasında yapılan kayıtlarda Kürtün yöresi Trabzon sancağına bağlıdır. Ancak Trabzon ve hatta Gümüşhane-Bayburt sancağı dâhilinde Güvenç Abdal diye bir zaviye veya derviş kaydına yer verilmemiştir. (bkz. TTD.387, s. 718-762)

⁶⁷ BOA, TTD. 199, s. 59

⁶⁸ BOA, TTD. 199, s. 101

Mehmet FATSA / Araştırmacı yazar

sağlamaktır. Geçmişe gidip ondan bazı siyasi tavırlara malzeme çıkarmak veya onu buğune taşımak değildir.

No	İsim ve Şöhreti	Oturduğu Yer	Görevli Olduğu Kurum	Mesleği
1	Firuz oğlu Ahi Hasan	Kılıçlı/Bulancağ	Kebstil Camii	Müezzin
2	Ahi oğlu Osman	Kılıçlı/Bulancağ	-	ifti
3	Ahi oğlu Şeyh Hasun	Karasullu/Bulancağ	-	ifti
4	Ahi oğlu Ali	Karasullu/Bulancağ	-	ifti
5	Ahi oğlu Yusuf	Küklü/Bulancağ	Taşra Ordusu	Müsellem
6	Ahi oğlu Mentēēe	Kayırhan/Bulancağ	-	ifti
7	Ahi oğlu Hacı	Kuzköy/Bulancağ	-	ifti
8	Ahi oğlu İlbey	Kuzköy/Bulancağ	-	ifti
9	Ahi oğlu Osman	Kılıçlı/Bulancağ	-	ifti
10	Ahi oğlu Taşkun	Kösrelilik/Bulancağ	-	ifti
11	Ahi Ali oğlu Ahmet	Öksün-Ucarlu/ "	Şeyh Mesut Zv.	Hizmetkâr
12	Ahi oğlu Yusuf	Sıracalu/Bozat	-	ifti
13	Ahi Danişmend	Kızılayu(ev)/Bozat	-	ifti
14	Ahi oğlu Şeyh Murat	Şeyhlü/Piraziz	Şeyh İdris Zaviyesi	Zaviyedar
15	Nusret oğlu Ahi Kuřęu	Öcalu/Ordu Merkez	Subaşı Musa Bey	Yarıca/kiraca
16	Ahi Habil Fakih	Öcalu/Ordu "	Köyün Kurucusu	İlimiyeden
17	Ahi oğlu Musa	Öcalu/Ordu "	-	ifti
18	Ahi Hacı	Göçerilü/Ordu "	-	ifti
19	Ahi Yusuf oğlu Sevündük	Ulubucak/Ordu "	Köyün Ağası	ifti
20	İshak Fakih oğlu Yusuf	Zokolu/Ordu "	Mülazım-ı Cami	İlimiyeden
21	Ahi oğlu Osman	Karacaömer/Ordu	Belirtilmemiş	Muafân
22	Ahi Bedir	Dereçikağzı/Ordu	Belirtilmemiş	Muafân
23	Yusuf oğlu Ahi Murat	Depeköy/Ordu Mrkz	Sayyadiye (Kuřęu)	Muafân
24	Ahi İskender	Dereköy/Ordu Mrkz	Sayyadiye (Kuřęu)	Muafân
25	Ahi	Turnasuyu/Ordu	Şeyh Piro Zaviyesi	Hizmetkâr
26	Ahi oğlu Ahmet	Alibeglü/Gülyalı	Şeyh Mehmet	Hizmetkâr
27	Ahi oğlu Mihmad	Alibeglü/Gülyalı	Şeyh Mehmet	Hizmetkâr
28	Ahi oğlu Mentēēe	Alibeglü/Gülyalı	Şeyh Mehmet	Hizmetkâr
29	Ahi oğlu İskender	İdrislü/Gülyalı	İdrislü Camii	Mülazım
30	Ahi oğlu Bayram	oktam/Kabadüz	-	ifti
31	Ahi oğlu Ali	Gercalu/Kabadüz	-	ifti
32	İbrahim oğlu Ahi Pulat	İncirli/Ordu Merk.	-	ifti
33	Seydi Ali me'a Ahi	Yundbentli/Ordu	Subaşı Musa Bey	Hizmetkâr
34	Ahi oğlu Hacı Mahmut	Mihalcuk/Ordu	Taşra Ordusu	Müsellem

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslamlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri
AHİLER VE DÂR-I SULEHÂLAR

No	İsim ve Şöhreti	Oturduğu Yer	Görevli Olduğu Kurum	Mesleği
35	Şeyh Ahi	Gabigerfi/Gölköy	Taşra Ordusu	Müsellem
36	İbrahim oğlu Ahi Ali	Çatak/Gölköy	HafzamanaKalesi	Müsellem
37	Ahi oğlu Pir Ali	Şeyhlü/Efirli	-	Kazana
38	Uruz oğlu Ahi	Avşa/Ordu Mrkz	-	Çiftçi
39	Ahi oğlu Abdullah	Avşa/Ordu Mrkz	-	Çiftçi
40	Ahi oğlu Abdullah	Avşa/Ordu Mrkz	-	Çiftçi
41	Ahi Sevüdük	Laleli/Bolaman	Şeyh İlyas Zaviyesi	Hizmetkâr
42	Şâdi oğlu Ahi Yusuf	Uluoba/Ulubey	Taşra Ordusu	Müsellem
43	Ahi Ali	Şeyhler/Ulubey	Şeyh Abdullah Zv.	Hizmetkâr
44	Ahi oğlu Meşayih	Kızılın/Ulubey	Şeyh İlbey Zv.	Hizmetkâr
45	Süleyman oğlu Ahi Yusuf	Esedlü/Mesudiye	Taşra Ordusu	Müsellem
46	Ahi Ali oğlu Turak	Esedlü/Mesudiye	-	Çiftçi
47	Ahi oğlu İvaz	Elmayurt/Mesudiye	-	Çiftçi
48	Ahi oğlu Bayram	Çoktam/Kabadüz	-	Çiftçi
49	Ahi Ali	Çatak/Gölköy	Çatak Camii	Müezzin
50	Ahi oğlu Turak	Esedlü/Mesudiye	Taşra Ordusu	Müsellem
51	Saru Abdal oğlu Ahi	Koyluhisar/Karabdal	Karaabdul Zaviyesi	Zaviyedar
52	Ahi Mehmet	Bayburt Merkez	Ahi Emir Ahmet Zaviyesi	Zaviyedar
53	Muharrem oğlu Nurullah	Yağlıdere/Ahiçukuru	Hacı Abdullah Halife Zv.	Zaviyedar
54	Şahmelik oğlu Yusuf	Ordu /Yavadı	Ahi Pehlivan Zaviyesi	Çiftçi
55	Sungur oğlu Şeyh Hasan	Ordu /Yavadı	Ahi Pehlivan Zaviyesi	Muafân
56	Sungur oğlu Şeyh Hasun	Ordu/ Yavadı	Ahi Pehlivan Zaviyesi	Muafân
57	Firuz oğlu Yusuf	Ordu/Yavadı	Ahi Pehlivan Zaviyesi	Çiftçi

Tablo: 1455'de Varlığı Tespit Edilmiş Ahilerin Bölgedeki Sosyal Durumları